

הלכה כדברי המכריע

'הלכה כדברי המכריע' כנגד 'הלכה כסתם משנה'

תוד"ה 'אמר' מחלק בין סוגים שונים של 'סתם משנה', כך שהלכה כדברי המכריע גובר על סתם משנה גריע, כלומר כשהמחלוקת והמכריע בה הם בברייתא. אך כשהמחלוקת והמכריע הם במשנה, אז סתם משנה גובר. מה הסברא בחילוק זה?
יש שתי מערכות של כללי פסיקה:

א. כללים בקריאת המשנה, ובכוונת מסדרי המשנה לפסוק הלכה.

ב. כללים בדרכי הכרעה במחלוקות התנאים.

'הלכה כסתם משנה' שייך למערכת הראשונה, 'הלכה כדברי המכריע' שייך למערכת השניה. לכן כשהמחלוקת מובאת במשנה ואחריה סתם, משתמשים במערכת הראשונה, אך כשהמחלוקת בברייתא, אף שהלכה כסתם משנה, היא לא מתייחסת למחלוקת ולא מכריעה בה.

דילמא הני מילי במתניתין אבל בברייתא לא

תוס' שואלים: למה בברייתא לא חל הכלל 'הלכה כדברי המכריע', והרי הוא לא נאמר דווקא 'במשנתנו'! (תוד"ה דילמא ומנחות לא: תוד"ה מי)

לכאורה התירוץ שיותר מתאים לפשט הוא שבברייתא כעיקרון לא נאמר כלל זה. ונראה שבשלב זה של הדיון הגמ' מעלה את האפשרות שכלל זה שייך למערכת הפסיקה הראשונה הנ"ל. למרות שלא נאמר בכלל זה 'במשנתנו', יש מקור אחר להו"א זו: כיוון שהכלל נאמר בשם רבי, הפירוש של 'כל מקום שאתה מוצא' לא מתייחס לעצם המחלוקת, אלא לסגנון של רבי בכתיבת המשנה, שבדרך זו הביעו הוא וחכמי דורו השותפים עמו בעריכת המשנה (רמב"ם) את עמדתם בפסק ההלכה.

למסקנת הגמרא 'אנא בפירוש שמיע לי', כתבו תוד"ה 'אמר' והרשב"א שר' יוחנן פסק כר' יהודה ע"פ הכלל 'הלכה כדברי המכריע'. אם כן, למסקנה כלל זה שייך למערכת השניה.

'הלכה כדברי המכריע' כנגד 'אין הכרעה שלישית מכרעת'

בפסחים מובא כלל הפכי: אין הכרעה שלישית מכרעת. מתי אומרים שהלכה כדברי המכריע, ולא אומרים 'אין הכרעה שלישית מכרעת'?

א. רש"י (פסחים כא א ד"ה 'אין'): כשהמחלוקת גלתה שיש טעם לחלק בין חלקי הדין, כגון בסוגיין, לחלק בין חמין לצונן, אז אומרים שהשלישי מכריע מטעמים של החולקים. אך כאשר לא נזכר חילוק בדבריהם, כגון בפסחים, אז נראה שלמכריע יש טעם שונה מטעמים, ואינו באמת מכריע. רש"י לא נראה לר"י (תוד"ה הלכה), כיוון שבפסחים לא משמע שלב"ש יש טעם אחר מטעם המכריע, חשש לתקלה. ויש ליישב את רש"י מקושיית תוס'.¹

ב. תוס': כשהמחלוקת גלתה שיש טעם לחלק. קשה על תוס', מהגמ' פסחים יג א, שהיא המקור לדברי רש"י: "רבן גמליאל לאו מכריע הוא טעם דנפשיה קאמר".

ג. ר"ח ור"ת. כשאינו תלמיד.² לכאורה לפי ר"ח יש שתי סיבות שונות שלא להשתמש בכלל 'הלכה כדברי המכריע': א. תלמיד. כך בסוגייתנו. ויש להבין את הסברא. ב. תלמיד לאחר שלושה דורות (פסחים כ ב). ויש להבין את הסברא בזה.

¹ לכאורה רש"י בפסחים כא א סותר את דבריו שם יג א. רש"י ביג מפנה לקמן, וכנראה לא רואה סתירה בדבריו.
² וכשאינו תלמיד ולא מכריע זה מפני: דלאו מכריע הוא דלא עלייהו קאי שלפניהם היה (תוספות בבא קמא קטז א).

ד. רב האי (מובא בר"ח בפסחים כא.): הלכה כדברי המכריע רק כשמצטרף לגמרי כאחת הדעות. יש ליישב את דבריו עם כל המקרים בהם נאמר הכלל כשלא הצטרף לגמרי לאחת הדעות, כסוגיין.

עוד יש להסביר את סברת החילוק. מדוע שלא נאמר גם בפסחים, יחיד ורבים הלכה כרבים, כפי שאומר רש"י בסברת 'הלכה כמכריע'?

המכריע הוא הכולל

נראה שכל הראשונים מכוונים לאותו העיקרון. הכלל 'הלכה כדברי המכריע' חל רק כאשר ההכרעה מבטאת כוללניות של הפסק ביחס לדעות החולקים. נראה שלזה כיוונו החכמים שהביא המאירי:

מה שאומרין בכל התלמוד הלכה כדברי המכריע צדין יש בו והוא שאמרו אין הכרעת שלישי מכרעת והיאך הוא ענין זה מקצת גאוני ספרד כתבו שכל זמן שאין המכריע גדול מן המוכרעים הוא קורא אותה הכרעת שלישי וקורא אותו שלישי לשון נקיה כלומר שאין לנו בו אלא שהוא גוף אחר לא שנצטרף לכוף עצמנו לקבל את דבריו אבל כשהמכריע גדול מן החולקים ראוי לקבל את דבריו והוא הנקרא מכריע (חולין קלו א)

גדולת המכריע היא בכוללניותו.

את עומק הדברים באר אדמו"ר מהר"ש (הרביעי בשושלת אדמורי חב"ד):

ובזה יובן עוד ענין אחד מה שאמרו הלכה כדברי המכריע וכן ארז"ל שני כתובים המכחישים זא"ז עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם שתלוי הכל במכריע כו', והענין הוא דהנה כתיב תתן אמת ליעקב כו' שהוא בחי' ת"ת, ולכאוי' אינו מובן וכי מדת החסד ומדת הגבורה אינן אמת ח"ו, וא"כ למה אמר תתן אמת ליעקב דוקא, אך הענין הוא דודאי מדות אלו הם ג"כ אמת רק שהם אינן אמת לאמתו לפי שחסד הוא מנגד לגבורה וגבוי' מנגד לחסד ולפי שיש לכל א' מנגד והיפוכו, א"כ אין זה לאמתו, רק מדתו של יעקב שהיא בחי' ת"ת נק' אמת לאמתו לפי שאין לת"ת מנגד כלל לפי שת"ת הוא בחי' רחמים שסובל ב' המדות, והיינו אע"פ שעפ"י שורת הדין למשל הוא חייב מיתה או עוני וכדומה מ"מ יש רחמנות עליו שזהו ג"כ אינו מנגד כלל למדת הדין לפי שהוא נותן מקום לזה ולזה, וע"כ נק' מדת אמת כו', והיינו לפי שבו מאיר גילוי אוא"ס יותר ע"כ הוא סובל ב' הדיעות וכמ"ש והבריח התיכון מבריח מן הקצה אל הקצה כו' (ופי' בזהר ס"פ תרומה דקע"ה ב' שמחבר חו"ג וגם מחבר וממשיך ע"ק בז"א, ועי' בדי"ה ציון במשפט תפדה (ד"א ד"ב) בענין ואשים דברי בפיך), וזהו כמ"ש המשל ופחד עמו עושה שלום במרומו מיכאל שר של מים וגבריא שר של אש ואין מכבים זא"ז לפי שמאיר עליהם אור גבוה יותר ע"כ שניהם בטלים שם ואינם מנגדים כלל זל"ז כו', וזהו מ"ש בזהר ונתתם לי אות אמת דא אות וא"ו, והיינו כי אות וא"ו הוא בחי' בריח התיכון ע"כ נק' אות אמת, כי וא"ו שרשו מיו"ד שהוא בחי' ביטול וע"כ וא"ו בראשו יו"ד ובחי' קוצו של יו"ד, והיינו ששרשו מהיו"ד שהוא בחי' חכמה וע"כ נק' אות אמת כו', וזהו שהלכה כדברי המכריע לפי שהוא מכריע סובל ב' הדיעות ע"כ שרשו עליון יותר וע"כ הלכה כמותו כו'. (תורת שמואל תרכ"ז מאמרים עמ' שז)

רש"י

כאשר הדעות החלוקות מפרטות את חלוקת המקרים, והמכריע מחלק בין המקרים, יוצא שלפי המכריע נקודת האמת של האחד היא במקרה אחד, ונקודת האמת של השני היא במקרה השני. אמנם הם לא קבלו אחד את טעמו של השני כלל, ולכן הרחיבו את נקודת האמת שלהם לתחום של המקרה האחר, אך המכריע נתן לכל דעה את מקומה.

כאשר במחלוקת אין פירוט של חלוקת המקרים, נאמר שהדעה השלישית היא "הכרעת שלישית", כלומר, דעה שלישית, עוד אחת כקודמותיה, ולא כוללת אותן. העובדה שהצדדים לא חילקו

מעידה שסברתם איננה אוחזת בנקודת אמת מובהקת אחת, ומורחבת למקרה נוסף, אלא סברתם שייכת לשני המקרים בשווה. ואם כן, המכריע לא מעמיד את סברתם בנקודת האמת שלה, אלא טעמא דנפשיה, שלישי, קאמר.

הלכה כרבים רק כאשר המכריע מצטרף לכל אחת מן הדעות, וכל חידושו הוא כוללניותו, אך כאשר הוא דעה שלישית, הוא לא מצטרף איתם להיות כרבים, למרות שהוא ממצע. כלומר, חידושו של המכריע הוא שהוא מקבל את שתי הסברות, ונותן לכל אחת את מקומה. מבחינת החולקים, המכריע לא מצטרף לדעתם, כיוון שהם לא מחלקים בין המקרים והוא כן. רק מצד שאנו מחזיקים אותו ככולל אותם, אנו מפעילים כאן את 'הלכה כרבים'.

רש"י לא מקבל את תוסי' מכח לשון הגמ' 'טעמא דנפשיה קאמר'. לכן הוא טוען, שלא ייתכן שתהיה לר' ישמעאל בר' יוסי ולב"ש את אותה הסברא, כיוון שאז סברתו היא פשרה ולא כוללניות. לכן יש לומר, שאף שצודק תוסי' שגם סברת ב"ש היא תקלה, יאמר רש"י שיש הבדל מהותי בין סברת תקלה, כפי שתופס אותה ר' ישמעאל בר' יוסי לבין איך שתופסים אותה ב"ש. אחרת, הם לא היו מגיעים למסקנות שונות.

רבינו חננאל

א. תלמיד בסוגייתנו לא מכריע כיוון שהוא לא יכול לכלול, אם הוא תלמיד מובהק ומתבונן בעיניים של רבו. ר' עקיבא היה תלמיד מובהק של ר' אליעזר (רמב"ם בהקדמתו ליד החזקה, ובסוף הקדמתו למשנה פרק חמישי). לכן הוא מוגבל כביכול במבטו של רבו. אמנם במקרה זה הודה לר' יהושע, וגם למד ממנו, אך עצם מעמדו כתלמיד מובהק נוטל ממנו את מעמד המכריע. ב. תלמיד במרחק שלושה דורות כבר לא יכול להתבונן במבט כולל, יותר מהקדמונים. זהו כדרך הגמ' :

אמר רבי יוחנן: לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל - ואנו כמלא נקב מחט סידקית. ראשונים - רבי עקיבא, אחרונים - רבי אלעזר בן שמוע. איכא דאמרי: ראשונים - רבי אלעזר בן שמוע, אחרונים - רבי אושעיא בריבי. ואנו כמלא נקב מחט סידקית. אמר אביי: ואנן כי סיכתא בגודא לגמרא. אמר רבא: ואנן - כי אצבעתא בקירא לסברא, אמר רב אשי: אנן כי אצבעתא בבירא לשכחה. (עירובין נג א)

רב האי

הצטרפות מבטאת שאין זו דעה שלישית שמפשרת, אלא הכללת הדעות הקודמות. גם כשמקבל כל דעה לחצאין, המכריע מקבלה לחלוטין, ולא מתפשר עליה, אלא שמעמידה במקום מסוים. רב האי קרוב לרש"י, אך ההבדל ביניהם הוא בחיסרון של 'הכרעה שלישית'. לעומת רש"י שסובר שיש לו סברא חדשה, לרב האי הוא עושה פשרה בין הדעות. הלכה כדברי הכולל ולא כדברי המפשר. נביא דוגמא להמחיש את ההבדל בין פשרה לכוללניות, את הציונות הדתית. יש שתופסים אותה כפשרה בין ציונות לדתיות, "חצי דברי זה וחצי דברי זה". ויש שתופסים אותה ככוללניות, המקבלת לגמרי את שני הערכים, מתוך שייכות לשורשם האחד. וכן אפשר להדגים ביישבת הסדר', ועוד.

שייכות הסוגיא בברכות לכלל

בייחס לסוגיא בברכות מג ב, נחלקו ר"ת ותוסי' בתוד"ה 'הלכה' אם שייכת לכלל. ונראה שרב האי מתייחס ל'הלכה כדברי המכריע' שמופיע שם. תוסי' (ב"ק קטז א ד"ה הכרעה) חולק על רב האי וסובר שזהו כלל אחר, ולכן רב פפא חלק עליו. לכאורה נראה שזו אותה לשון, כרב האי, וצ"ע מכל המקרים כקושיית תוסי'.

נראה, שלרב האי ור"ת הכוללניות לא מתבטאת בהכרח בדעה ממוצעת, אלא גם בהכרעה כאחד הדעות לגמרי, תוך הכללת נקודת האמת של החולק. כלומר, ב"ה העדיפו את הריח של ההדס, וב"ש את הסיכה של השמן, שכן רש"י שם כותב שהביאוהו להעביר הזוהמא בסיכה. ר"ג הכריע בעד הכללת שני הטעמים, בשמן, שזכינו גם לריחו. עיקרון הכוללנית בהופעה אחרת.